

GUY HAUG

“ELS ANTI-BOLONYA NO SABEN EXACTAMENT A QUÈ S'OPOSEN”

PER ESTER MEDICO

Expert europeu en avaluació i desenvolupament d'universitats i sistemes d'ensenyament superior, Guy Haug està considerat com un dels pares de l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES) pel seu paper clau en el desenvolupament de l'estratègia de Lisboa i el disseny del procés de Bolonya. Té una àmplia experiència en direcció universitària i cooperació amb organitzacions internacionals i amb xarxes universitàries a Europa i Amèrica. Llicenciat en Dret i MBA, doctor en Ciències Polítiques i doctor honoris causa per l'HETAC (Irlanda), Haug va impartir al març a la UOC la ponència “Els màsters en l'EEES: reptes i oportunitats per a Espanya”, coincidint amb les protestes contra el desplegament de l'EEES.

“LOS ANTI-BOLONIA NO SABEN EXACTAMENTE A QUÉ SE OponEN”

Experto europeo en evaluación y desarrollo de universidades y sistemas de enseñanza superior, Guy Haug está considerado como uno de los padres del Espacio Europeo de Educación Superior (EEES) por su papel clave en el desarrollo de la estrategia de Lisboa y el diseño del proceso de Bolonia. Tiene una amplia experiencia en dirección universitaria y cooperación con organizaciones internacionales y con redes universitarias en Europa y América. Licenciado en Derecho, MBA, doctor en Ciencias Políticas y doctor honoris causa por HETAC (Irlanda), Haug impartió en marzo pasado en la UOC la ponencia “Los masteres en el EEES: retos y oportunidades para España”, coincidiendo con las protestas contra el despliegue del EEES.

“THOSE AGAINST THE BOLOGNA PROCESS DON'T KNOW EXACTLY WHAT THEY'RE OPPOSING”

European expert in assessment and development of universities and tertiary education systems, Guy Haug is considered one of the founders of the European Higher Education Area (EHEA) for his key role in developing the Lisbon Strategy and shaping the Bologna process. He has extensive experience of university leadership, co-operation with international organisations and with university networks in Europe and the Americas. A Masters in Law and MBA, a doctorate in Political Sciences and an honorary doctorate from HETAC (Ireland), Haug gave a lecture in March at the UOC entitled “Masters Degrees in the EHEA: Opportunities and Challenges for Spain,” coinciding with the protests against the launch of the EHEA.

WALK THE TALK

David Campos

“Bolonya no prescriu el com, és un acord polític sobre la direcció”

“Bologna no prescribe el cómo; es un acuerdo político sobre la dirección”

“Bologna doesn’t dictate how to go about it: it’s a guideline”

Com valora el procés de construcció de l’EEES? En diversos països europeus els canvis s’han fet bastant bé. En tots hi ha coses que no s’han fet o que s’han fet d’una manera una mica estranya, però Bolonya no prescriu el com, Bolonya és un acord polític sobre la direcció. Suïssa, els països nòrdics, Flandes, Alemanya i, en certs aspectes, França, han introduït els canvis de manera bastant completa i reeixida i la reestructuració de les titulacions ja està acabada a gairebé tot Europa. Hi ha problemes en altres aspectes, però no es basen en Bolonya. Són vagues contra la política, perquè, per exemple,

¿Cómo valora el proceso de construcción del EEES? En varios países europeos los cambios se han hecho bastante bien. En todos hay cosas que no se han hecho o que se han hecho de una forma un poco rara pero Bolonia no prescribe el cómo; Bolonia es un acuerdo político sobre la dirección. Suiza, los países nórdicos, Flandes, Alemania y, en ciertos aspectos, Francia, han introducido los cambios de manera bastante completa y exitosa y la reestructuración de las titulaciones ya está acabada en casi toda Europa. Hay problemas en otros aspectos, pero no se apoyan en Bolonia. Son huelgas

How do you think the establishment of the EHEA has gone? In several European countries the changes have been implemented fairly well. In each country there are things which haven’t been done, or have been applied in an odd way, but Bologna does not prescribe how the changes should be carried out. Bologna is a political accord that provides guidelines. Switzerland, the Nordic Countries, Flanders and Germany and, in some respects, France have successfully introduced most of the changes and the restructuring of qualifications is complete throughout most of Europe. There

a França, el govern està suprimint places de professors, està retallant alguns aspectes dels pressupostos i vol augmentar l’autonomia de les universitats, és a dir, la responsabilitat dels rectors. El que m’entristeix és que es culpi ara Bolonya de tot el que no funciona bé en el sistema universitari espanyol, i que s’estigui perdent de vista que Bolonya s’ha concebut com un horitzó que hauria de facilitar la transformació de les universitats i reforçar l’Europa del coneixement.

Què ha precipitat l’harmonització dels estudis superiors a escala europea? Diversos factors. El primer és que, després de gaire-

contra la política, porque, por ejemplo, en Francia, el gobierno está suprimiendo puestos de profesores, está recortando algunos aspectos de los presupuestos y quiere aumentar la autonomía de las universidades, es decir, la responsabilidad de los rectores. Lo que me entristece es que se culpe ahora a Bolonia de todo lo que no funciona bien en el sistema universitario español, y que se esté perdiendo de vista que Bolonia se ha concebido como un horizonte que debería facilitar la transformación de las universidades y reforzar la Europa del conocimiento.

are problems in other aspects but they’re not connected to Bologna. The strikes are political, because, for example in France, the government is cutting academic posts, reducing funding in some cases and wants to increase the autonomy of the universities, i.e. the level of responsibility of the Vice-Chancellors. What saddens me is that Bologna is being blamed for all that doesn’t work in the Spanish university system, and we are losing sight of the fact that Bologna was established as a goal to facilitate the transformation of the universities and reinforce the Europe of knowledge.

bé deu anys d’intercanvis d’Erasmus, vam aprendre les limitacions de quedar-nos amb sistemes tan diferents a Europa. El segon és el desenvolupament del mercat laboral europeu, un dels grans èxits de la integració. El sistema d’harmonització dels estudis superiors suposa un reconeixement més fàcil de les qualificacions en tot l’Espai Europeu, no tan sols en el país en el qual s’han aconseguit. El tercer factor és, precisament, el reforçament de la mobilitat per construir una Europa integrada i competitiva en el món. I el quart és que al llarg dels anys noranta Europa va perdre, a favor dels Estats Units,

¿Qué ha precipitado la armonización de los estudios superiores a nivel europeo? Varios factores. El primero es que, tras casi diez años de intercambios de Erasmus, aprendimos las limitaciones de quedarnos con sistemas tan diferentes en Europa. El segundo es el desarrollo del mercado laboral europeo, uno de los grandes logros de la integración. El sistema de armonización de los estudios superiores supone un reconocimiento más fácil de las calificaciones en todo el espacio europeo, no solamente en el país en el que se han conseguido. El tercer factor es, precisamente, el reforzamiento de la movilidad

How did the harmonisation of higher education across Europe come about? Due to several factors. Firstly, after almost ten years of the Erasmus exchanges, we have learnt the limitations of such different systems continuing to exist across Europe. Secondly, the development of the European labour market, one of the great achievements of the EU. The system of harmonisation of tertiary studies means that qualifications should be more easily recognised throughout Europe, rather than just in the country where they were issued. Thirdly, promoting mobility to create an integrated Europe which is a global

el privilegi de ser la destinació preferida dels estudiants i dels professors de la resta del món, perquè no s’entén el nostre sistema de titulació. Aquestes van ser les bases del primer acord europeu a què van arribar 29 països europeus a Bolonya el 1999. El primer pas es va fer a la Sorbona un any abans, el 1998. Les idees bàsiques continuen sent avui les mateixes.

Qui té la direcció de Bolonya? El procés de Bolonya no és un procés de la UE, és un procés que va sorgir de reunions entre ministres i universitats europees. L’única obligació és la que es deriva de lleis, reial decrets

para construir una Europa integrada y competitiva en el mundo. Y el cuarto es que a lo largo de los años noventa Europa perdió, a favor de Estados Unidos, el privilegio de ser el destino preferido de los estudiantes y de los profesores del resto del mundo, porque no se entiende nuestro sistema de titulación. Estas fueron las bases del primer acuerdo europeo, alcanzado entre 29 países europeos en Bolonia en 1999. El primer paso se realizó en la Sorbona un año antes, en 1998. Las ideas básicas siguen siendo hoy las mismas.

¿Quién tiene el mando de Bolonia? El proceso de Bolonia no es un proceso de la UE,

competitor. And fourthly, the fact that in the 1990s Europe lost, to the United States, the privilege of being the destination of choice for students and academics from the rest of the world, because our system of qualifications has been difficult to understand. These formed the basis of the first European agreement, reached between 29 European countries in Bologna in 1999. The first step had taken place at the Sorbonne the previous year, in 1998. The basic ideas are still the same today.

Who’s in charge of Bologna? The Bologna process isn’t an EU initiative. It grew out

i acords d’àmbit estatal. No existeix un “pla Bolonya”, hi ha alguns acords marc que apunten a certes direccions estratègiques, i Espanya ha participat en tots els processos d’elaboració dels acords. No és un pla desenvolupat pels altres que ara s’està imposant a Espanya, és un espai que estem construint junts. Bolonya mai no ha exigít, per exemple, que s’augmenti el preu de la matrícula ni que es tanquin els cursos de filologia de tal idioma o tal altre. No és adaptar-se a una cosa aliena, encara que Espanya s’ha retardat tant a posar en marxa els acords que al final es troba en una situació en què no es podrà

es un proceso que surgió de reuniones entre ministros y universidades europeas. La única obligación que se puede dar es resultado de leyes, real decretos y acuerdos de ámbito estatal. No existe un “plan Bolonia”, hay algunos acuerdos marco que apuntan a ciertas direcciones estratégicas, y España ha participado en todos los procesos de elaboración de los acuerdos. No es un plan desarrollado por los demás que ahora se está imponiendo a España, es un espacio que estamos construyendo juntos. Bolonia nunca ha exigido, por ejemplo, que se aumente el precio de la matrícula ni que se cierren los cursos de

of meetings between ministers and universities in Europe. It would only be obligatory if laws and royal decrees and agreements were made at a state level. There is no “Bologna Plan”. There are certain framework agreements which point us in certain strategic directions and Spain has participated at every stage of the process of developing the agreements. It isn’t a plan which has been developed by others and is now being imposed on Spain; it’s something that we are creating together. Bologna has never insisted, for example, that course fees be increased or that language degrees in specific

“Europa, als noranta, va perdre el privilegi de ser la destinació preferida d’estudiants i professors”

≤

canviar la realitat que ja existeix en els altres països. Els que avancen al mateix ritme que els altres construeixen la pròxima etapa. Els que van darrere, s’han d’avenir als passos que ja s’han fet.

Creu que la manera en què s’ha seguit el procés aquí pot haver provocat la mobilització anti-Bolonya? Jo crec que els anti-Bolonya no saben exactament a què s’oposen. Em sembla gairebé impossible que sigui contra un sistema que dona més llibertat a l’estudiant i que intenta millorar-ne la formació donant-li accés a més possibilitats. Però, evidentment, sense verificar-ho, poden

≤

filologia de tal o qual idioma. No es adaptar-se a algo desde fuera, aunque España se ha retrasado tanto en la puesta en marcha de los acuerdos que al final se encuentra en una situación en la que no se podrá cambiar la realidad que ya existe en los demás países. Los que avanzan al mismo ritmo que los demás construyen la próxima etapa. Los que van detrás se encuentran confrontados con los pasos que ya se han dado.

¿Cree que el modo en el que se ha seguido el proceso aquí puede haber provocado la movilización anti-Bolonia? Yo creo que los anti-Bolonia no saben exactamente a qué se

≤

languages be dropped. It’s not about adapting to something from outside, although Spain has lagged so far behind in putting the agreements into practice that in the end the situation is that it can’t change what other countries are already doing. Those who are moving forward together on this are creating the next step. Those who follow on have to conform to the steps the others have already taken.

Do you think that the way the process has been followed here has led to the anti-Bologna movement being formed? I think that those against Bologna don’t know exactly

dir que Bolonya té com a conseqüència la mercantilització de l’educació. El sistema de Bolonya amb grau, màster i doctorat existeix en la gran majoria de països del món, fins i tot en els que tenen sistemes molt desenvolupats. Seria una ximpleria, per exemple, dir que en els països nòrdics, el Regne Unit i els Estats Units no tenen bones universitats perquè tenen aquest sistema.

Llavors, què creu que ha fallat? Hi ha universitats que ho han fet bé, que ho han entès com una oportunitat, que estan realment integrades en les xarxes europees i mundials i que entenen els reptes. I n’hi ha

oponen. Me parece casi imposible que sea contra un sistema que da mayor libertad al estudiante y que intenta mejorar su formación dándole acceso a más posibilidades. Pero, evidentemente, sin verificarlo, pueden decir que Bolonia tiene como consecuencia la mercantilización de la educación. El sistema de Bolonia con grado, master y doctorado existe en la gran mayoría de países del mundo, incluso en los que tienen sistemas muy desarrollados. Sería una tontería, por ejemplo, decir que en los países nórdicos, Reino Unido y Estados Unidos no tienen buenas universidades por que tienen este sistema.

what they are opposing. It seems almost impossible that there could be opposition to a system which gives greater freedom to students and which aims to improve their education by offering them access to greater opportunities. But, obviously, without checking, they could say that Bologna has caused the commercialisation of education. The Bologna system of first degree, masters and doctorate exists in the vast majority of countries around the world, including those with highly developed systems. It would be ridiculous to suggest, for example, that the Nordic countries, the United Kingdom and

“Europa perdió en los noventa el privilegio de ser el destino preferido de estudiantes y profesores”

d’altres on les coses estan més endarrerides i potser menys ben fetes. Però afirmar que amb Bolonya no es pot tenir un sistema d’universitats públiques bones, competitives, atractives i que obrin realment vies tant en la vida laboral com ciutadana seria una ximpleria absoluta. També seria ridícul pensar que Bolonya afavorirà la privatització. ¿No entenen, per exemple, que els camps dels canvis són els sistemes forts d’universitats públiques del nord de Suïssa o Alemanya on gairebé no hi ha universitats privades?

Quines diferències bàsiques hi ha respecte a la implantació en altres països? La ten-

Entonces, ¿qué cree que ha fallado? Hay universidades que lo han hecho bien, que lo han entendido como una oportunidad, que están realmente integradas en las redes europeas y mundiales y que entienden los retos. Y hay otras donde las cosas están más atrasadas y quizás menos bien hechas. Pero afirmar que con Bolonia no se puede tener un sistema de universidades públicas buenas, competitivas, atractivas y que abran realmente vías tanto en la vida laboral como ciudadana sería una tontería absoluta. También sería ridículo pensar que Bolonia favorecerá la privatización. ¿No entienden, por ejem-

the United States don’t have good universities because they have this system in place.

So, where do you think it has fallen down? There are universities which have done a good job. They’ve seen this as an opportunity; they are thoroughly integrated in European and global networks, and they recognise the challenges. And there are others where things are farther behind and perhaps not as well done. But to say that with the Bologna process it’s impossible to have good public universities, which are competitive, and attractive propositions, and which open up opportunities in working and daily

“In the 1990s Europe lost the privilege of being the destination of choice for students and academics”

dència en el nord d’Europa ha estat discutir els objectius estratègics de Bolonya i després posar en marxa a la majoria d’universitats un procés per assolir-los. A Espanya no hi va haver tant diàleg sobre els objectius; hi va haver un diàleg llarguíssim sobre 3+2 [180 crèdits ECTS el grau / 120 el màster] o 4+1 [240+60], hi va haver mesures com posar en marxa el suplement europeu al títol, etc. Es va fer mitjançant un decret molt formalitzador, molt burocràtic, on tot es prescriu, a diferència de l’Europa del Nord, on això és responsabilitat de les universitats. D’altra banda, Espanya és l’únic país europeu amb

plo, que los campeones de los cambios son los sistemas fuertes de universidades públicas del norte de Suiza o Alemania donde casi no hay universidades privadas?

¿Qué diferencias básicas hay con respecto a la implantación en otros países? La tendencia en el norte de Europa ha sido discutir los objetivos estratégicos de Bolonia y, luego poner en marcha en la mayoría de universidades un proceso para alcanzarlos. En España no hubo tanto diálogo sobre los objetivos; hubo un diálogo larguísimo sobre 3+2 [180 créditos ECTS el grado/120 el master] o 4+1 [240+60], hubo medidas

life would be absolutely ridiculous. It would also be silly to suggest that Bologna favours privatisation. Don’t they see, for instance, that the best at implementing changes are the strong public sector university systems of northern Switzerland and Germany, where there are hardly any private universities? **What are the main differences in how it’s been implemented in other countries?** In northern Europe the trend has been to discuss the strategic objectives of Bologna and then put in place a process in the majority of universities for achieving them. In Spain there has been less discussion of the objecti-

el model d’acreditació del professorat. Crec que algunes de les reaccions del professorat no són en contra de Bolonya, sinó de la gestió de recursos humans que hi ha aquí, on hi ha una varietat de processos avaluadors que no existeixen en altres països, i això no té res a veure amb Bolonya.

Els que s’oposen al procés denuncien que les noves titulacions faran pujar el preu de les matrícules. Això tampoc no té res a veure amb Bolonya. És una decisió de les autoritats universitàries sobre com es reparteix el cost de la formació universitària entre el pressupost públic i la participació de les em-

≥

como la puesta en marcha del suplemento europeo al título, etc. Se hizo mediante un decreto muy formalizador, muy burocrático, donde todo se prescribe, a diferencia de la Europa del norte donde esto es responsabilidad de las universidades. Por otro lado, España es el único país europeo con el modelo de acreditación del profesorado. Creo que algunas de las reacciones del profesorado no son en contra de Bolonia, sino de la gestión de recursos humanos que existe en España, donde hay una variedad de procesos evaluadores que no existen en otros países, y esto no tiene nada que ver con Bolonia.

≥

There has been extensive discussion of the 3+2 [180 ECTS credits a first degree 120 a masters] or 4+1 [240+60], there were measures put in place like the Diploma Supplement. This was made via a formal decree, very bureaucratic, where everything is prescribed, in contrast to northern Europe where this is all the responsibility of the universities. On the other hand, Spain is the only country with its model of accreditation of academic staff. I believe that some of the reactions to Bologna from academic staff aren’t against Bologna but against the way human resources are managed in Spain, where there

are a variety of evaluation processes which don’t exist in other countries, and this has nothing to do with Bologna.

Those who are against the process complain that the new system of qualifications will lead to increases in course fees. This is nothing to do with Bologna, either. It’s a decision made by the university authorities concerning how to split the cost of university education between public funding and the contributions of private enterprise and families. Grant policy is also a key issue here. There are countries which have, during the last few years, bolstered course fees in

≥

<<

preses o de les famílies. Depèn també de la política de beques. Hi ha països en els quals durant els últims anys s'ha reforçat el preu de la matrícula a canvi de préstecs o beques més altes; ha estat el cas del Regne Unit. En d'altres, Bolonya no ha canviat ni una coma el finançament de l'educació superior. Suïssa, Holanda i els Països Nòrdics, per exemple, han utilitzat Bolonya per reforçar l'atractiu i l'eficiència del sistema públic; allà

no tan sols no es paga matrícula, sinó que es paga un salari als estudiants. Un informe de l'OCDE sobre l'educació superior a Espanya presentat al març, en el qual vaig participar, assenyala que Espanya necessita un sistema de beques més fort. En canvi, assenyala com a punt positiu en el sistema espanyol la relació entre el nombre d'estudiants i el nombre de professors, però la tutoria i el suport personalitzat que es dona als estudiants potser es podria millorar. Millorar-ho sí que seria l'esperit de Bolonya.

Com s'assumeixen els canvis sense previsió o compromís econòmic de l'administració

<<

Los que se oponen al proceso denuncian que las nuevas titulaciones harán subir el precio de las matrículas. Esto tampoco tiene nada que ver con Bolonia. Es una decisión de las autoridades universitarias sobre cómo se reparte el coste de la formación universitaria entre el presupuesto público y la participación de las empresas o de las familias. Depende también de la política de becas. Hay países en los que durante los últimos años se ha reforzado el precio de la matrícula a cambio de préstamos o becas más altas; ha sido el caso del Reino Unido. En otros, Bolonia no ha cambiado ni una coma la fi-

and efficient about the public university system; in these countries, not only are there no course fees but also students receive a salary. A review by the OECD of tertiary education in Spain, from last March, in which I participated, reports that Spain needs a stronger grants system. On the other hand it recognised that the ratio of students to academic staff in Spain was a positive point. However, tutoring and individual support could perhaps be improved. Making this improvement would certainly be in the spirit of Bologna.

How can the changes come about without any official financial provision in the me-

a mitjà i llarg termini? En el marc de l'anomenada Estratègia de Lisboa promoguda per la UE es dona un fort impuls perquè els estats membres i el mateix pressupost de la Unió Europea serveixin per augmentar la inversió en recerca i desenvolupament i en ensenyament superior. L'informe de l'OCDE suggereix als poders públics espanyols millorar la política de suport als estudiants. Espanya també té un punt feble en la reorientació del sistema de formació al llarg de la vida, que és totalment diferent al que tenen al nord d'Europa, on un terç o la meitat dels estudiants són de forma-

nanciación de la educación superior. Suiza, Holanda y los países nórdicos, por ejemplo, han utilizado Bolonia para reforzar el atractivo y la eficiencia del sistema público; allí no sólo no se paga matrícula, sino que se paga un salario a los estudiantes. Un informe de la OCDE sobre la educación superior en España presentado en marzo pasado, en el que participé, señala que España necesita un sistema de becas más fuerte. En cambio, señala como punto positivo en el sistema español la relación entre el número de estudiantes y el número de profesores, pero la tutoría y el apoyo personalizado que se da a los estu-

dium or long term? Within the framework of what has become known as the Lisbon Strategy put forward by the EU, impetus is given to increase investment in research and development and in higher education by the member states with the aid of European Union funding. The OECD review suggests that the public sector in Spain improve its policy of student support. Spain also has a weak spot in the reorganisation of the system of lifelong learning, which is completely different from that of northern Europe, where one third to a half of students are in continuing professional

ció contínua. A Espanya, França i Itàlia, es queden més amb el model tradicional: cal aprendre-ho tot, absolutament tot, a l'inici de la vida. Són dues filosofies i mai ningú diu quina és vàlida i quina no, però alguns experts diuen: "Penseu-ho bé, perquè aquest sembla funcionar bé i aquest altre us planteja problemes".

Bolonya combat el fracàs? No directament. Una de les idees és facilitar l'accés dels llicenciats al mercat laboral en l'àmbit europeu, però també nacional. Bolonya pretén fomentar la responsabilitat social de l'ensenyament superior i de les mateixes uni-

diantes quizás se podría mejorar. Mejorarlo sí sería el espíritu de Bolonia.

¿Cómo se asumen los cambios sin previsión o compromiso económico de la administración a medio y largo plazo? En el marco de la llamada Estrategia de Lisboa promovida por la UE se da un fuerte impulso para que los estados miembros y el propio presupuesto de la Unión Europea sirvan para aumentar la inversión en investigación y desarrollo y en enseñanza superior. El informe de la OCDE sugiere a los poderes públicos españoles mejorar la política de apoyo a los estudiantes. España también tiene un punto débil en la

development. In Spain, France and Italy the traditional model is more common: everything, absolutely everything has to be learnt at the beginning of one's life. These are two different philosophies and it's not for anyone to say that one is right and the other isn't but some experts say, "think carefully about it because this way seems to work well, whereas this other way seems to cause you problems".

Can the Bologna process fight the failures? Not directly. One of the ideas is to facilitate graduates' access to the labour market both in Europe and in their home country.

versitats. El 2001, a Salamanca, les universitats europees van declarar en el document *Missatge de Salamanca* que és responsabilitat social seva donar suport als estudiants perquè tinguin èxit en els estudis i els acabin en el

reorientación del sistema de formación a lo largo de la vida, que es totalmente distinto al de los del norte de Europa, donde un tercio o la mitad de los estudiantes son de formación continua. En España, Francia e Italia, se quedan más en el modelo tradicional: hay que aprenderlo todo, absolutamente todo, al inicio de la vida. Son dos filosofías y nunca nadie dice cuál es válida y cuál no, pero algunos expertos dicen: "Pensadlo bien, porque este parece funcionar bien y este otro os plantea problemas".

¿Bolonia combate el fracaso? No directamente. Una de las ideas es facilitar el acceso

Bologna aims to foster the social responsibility of higher education and of the individual universities. In 2001, in Salamanca, the European universities, in the document *Message from Salamanca*, declared that it is their social responsibility to support their students so that they can successfully complete their studies within the expected time frame, not with three or four extra semesters, as happens in Spain. They also recognised the need to grant students qualifications which are recognised in the whole of the European Union and not just in their home countries. ■

termini previst, no amb tres o quatre semestres addicionals, com passa a Espanya. També reconeixen que han d'atorgar als estudiants titulacions amb validesa en tot l'Espai Europeu i no tan sols en l'àmbit nacional. ■

de los licenciados al mercado laboral en el ámbito europeo, pero también nacional. Bolonia pretende fomentar la responsabilidad social de la enseñanza superior y de las propias universidades. En 2001, en Salamanca, las universidades europeas declararon en el documento *Mensaje de Salamanca* que es responsabilidad social suya apoyar a los estudiantes para que tengan éxito en los estudios y los acaben en el plazo previsto, no con tres o cuatro semestres adicionales, como pasa en España. También reconocen que deben otorgar a los estudiantes titulaciones con validez en todo el espacio europeo y no sólo en el ámbito nacional. ■

BOCDE Reviews of Tertiary Education
www.oecd.org/dataoecd/13/44/42309226.pdf